

A szerzőről többek között ezt mondja Gvadányi:

*Mert ő Professori székít el vesztette,
Mellyért nemzetünkre haragszik felette,
Hogy éhen ne hallyon, pennáját fel vette,
Brozsúrokat firkál, élhessen mellette.⁹*

Nyilván erre gondol Batsányi is,¹⁰ amikor az 1790-es országgyűlésre vonatkozóan így ír (Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz. 1793.):

*Allnak-e még jöbb oszlopaink? Ott vagynak-e népünk
Új Szólóni, kiket még harmadik éve kirendelt?
Mint igyekeznek azon felséges tárgyra? miképpen
Egyeznek? mely istenségnek karja vezérli
Tántorgó lépéseiket? Készül-e hazánknak
Temploma? vagy legalább már talpköve meg van-e vetve? —
(Hajh, nem léssen-e még Babilonnak tornya belőle?
Jaj, félek, félek, nehogy építőivel együtt
Ránk dőlven, bennünket örök mélységbe temessen
Végre s irigyinket méltó kacagásra fakassza!)¹¹*

Arany — a többi könyvvel egyetemben — a *Bábel tornyát* is „piszoktele firká“-nak mondja, akár Gvadányi, aki vele kapcsolatban a „firkál“ igét használja. Aranynál található tényleg e röpirat legkésőbbi visszhangja, adalékként egyben annak is, hogy mi mindent olvasott el nagy feladatokra készülve a debreceni diák vagy a szalontai jegyző.

KOROMPAY BERTALAN:

SZILÁGYI ÉS HAJMÁSI HISTÓRIÁJA A SZLOVÉNEKNÉL ÉS A MAGYAR MONDA EREDETKÉRDÉSE.

Szilágyi és Hajmási históriájának már igen számottevő irodalma van. Onnan kezdve, hogy 1822-ben először németül, aztán 1828-ban magyarul is megjelent, Hormayr Taschenbuchjának és Toldy Ferencnek első közléseitől egészen Horváth Jánosnak „A reformáció jegyében“ című művében olvasható legújabb méltatásáig, sok szempontból vizsgálták nemcsak irodalomtörténészek, hanem — ami örvendetes — folkloristáink is. Ezek közül különösen Herrmann Antal, Szegedy Rezső és Honti János emelendő ki; Herrmann azért, mert rámutatott erdélyi szász és román változataira s olyan cigány és szerb énekekre, melyekben szerinte egyező történet van elbeszélve (Bp. Sz. 1888, Ethnol. Mitt. aus Ungarn I., 1887.), Szegedy, mert a délszláv kapcsolatokat kutatta (ITK. 1915), Honti pedig, mivel az általános folklorisztikai háttér megrajzolásához nyújtott fontos adalékokat (Ethn. 1930). Ennek ellenére nem mondhatni, hogy a kérdés nyugvópontra jutott volna. Ismerjük szép-históriáinknak közelebbi szlovák párhuzamait, s az említett, Herrmanntól közölt erdélyi változatokon kívül délszláv, horvát feldolgozásait, továbbá Honti érdeméből a Walther-monda körében elhelyezkedő igen széleskörű germán, francia, lengyel rokonságát, de nem tudunk rámutatni a téma olyan megfogalmazására, amely a Szendrői Névtelen éneke közvetlen előzményeként jöhetne szóba, amely a magyar história eredetét eldönthetné és a nemzetközi témakörben fejlődéstörténeti helyét kijelölhetné.

⁹ A mostan folyó ország gyűlésének satyrico criticé való leírása. Lipsiában, 1791. 241—242. l.

¹⁰ Tarnai Andor szíves figyelemzetése. Egyebekben támogatja az a tény, hogy a *Bábel-röpirat* megvolt Batsányinak. Példánya ma az Orsz. Széchényi könyvtárban van 133. 191. jelzettel, rajta a költő kezírásával: „Batsányi.“

¹¹ *Waldapfel József*: Magyar irodalmi szöveggyűjtemény. II. 1. Bp., 1952. 357. l.

Már csak ezért sem látszik érdektelennek, ha most a szomszédságunkban található feldolgozásokról való ismereteinket eggyel gyarapítani igyekszünk: a szlovén változatok bemutatásával. Ezek magyar szempontból kettős figyelemre érdemesek; nemcsak azért, mert a Szilágyi és Hajmási história változatai, hanem mivel egyúttal Mátyás király emlé-két fenntartó szláv néphagyományok is. Feldolgozásuk Kuzelja Zenon ukrán folkloristá-nak a Sevcsenko-társaság folyóiratában (Zapiski Naukovogo Tovariszta im. Sevcsenka LXVII—LXX. köt.) 1906-ban Lembergben megjelent „Ugorszk'ij korolj Matvij Korvin v szlavjansz'kij usztnij szlovesznosti“ (Korvin Mátyás magyar király a szláv szájhagyomá-nyban) című alapvető, de nálunk nyelve miatt kevés figyelmet keltett tanulmányában olvasható a többi Mátyás hagyomány ismertetésével, sőt nemzetközi kapcsolatainak alapos fejtegetésével együtt. Eltekintve hangsúlyozottan történeti felfogásától, amellyel a kor dívatja szerint minden elbeszélő folklórban túlzottan történeti emlékezést vélt látni, ennek a kiváló munkának csak egy nagy fogyatkozása van. Az, hogy valamennyi szomszédos forrás gondos feldolgozásából — nyilván nyelvi okokból — éppen csak a magyar anyag maradt ki. Így dolgozata a mi szempontunkból nézve olyan díszes kerethez hasonlítható, amelyből a kép — Mátyás király magyar képmása — ki van véve. Ismerteti a Szilágyi és Hajmási história szlovén párhuzamait, de mit sem látszik tudni arról, hogy ez a téma irodalmunk-ban is élt; elkallauzol bennünket messzire a motívumok és folklór-kapcsolatok birodalmá-ban, de már a magyar nyelvterület szélén magunkra hagy, mintha bizony Mátyás király elsősorban csak a szláv nemzetiségek hőse lett volna s a szláv énekmondóknak köszön-hetné hírét! Ezért műve valóságos kincs a magyar összehasonlító folklór számára s ez teszi már most feladatunkká a szlovén népballadának a magyar kutatás számára való hozzá-férhetővé tételét s Kuzelja eredményeinek bevonását a hazai irodalomba egy-két kritikai megjegyzés és a kutatásokat talán új irányba terelő szempont kíséretében.¹

KRALJ MATJAŽ V TURŠKI JEČI.

*Oj kralj Matjaž, oj kralj Matjaž,
Prelepi kraljič ogrski,
Trikrat s Turkom na vojski biū,
V četrto je le vlovljen biū,
5 V ta tēmni turèn vržen biū.*

*Še pride Turka kralja hči,
Naj mlajši hči Margetica.
Ga v okenci zagledala,
Se v njega je zagledala.*

10 *Tak reče mu Margetica:
„O kaj ti pravim, kralj Matjaž,
Prelepi kraljič ogrski!
Še danes živ boš ti ostoū,
Ti jutre Turk bo glavo vzoū.*

15 *O kaj ti pravim, kralj Matjaž,
Prelepi kraljič ogrski!
Kaj boš ti meni lona daū,
Jez ti bom turn odpirala,
Te 'z tēmne ječe rēšila.“*

20 *Tako ji reče kralj Matjaž:
„Jez ti bom daū srebra, zlata,
Če boš mi turn odpirala.“
Tak ona mu odgovori:
„Srebra, zlata mi trēba ni,
25 Saj ga imam več po smetéh,
Ko ti imaš ga po gradéh.“*

MÁTYÁS KIRÁLY TÖRÖK BÖRTÖNBEN.

*Hej Mátyás király, Mátyás király,
Igen szép magyar királyfi,
Háromszor volt törökkel háborúban,
Csak negyedszerre fogták meg,
Ebbe a sötét toronyba dobták.*

*Ide jön a török király leánya,
Legfiatalabb leánya, Margetica.
Őt a kis ablakban meglátta,
Belészeregeti.*

*Így szól hozzá Margetica:
„Mit mondok neked, Mátyás király,
Igen szép magyar királyfi!*

*Még ma élve maradsz,
Holnap a török fejedet veszi.
Mit mondok neked, Mátyás király,
Igen szép magyar királyfi!
Milyen jutalmat adsz nekem,
Én neked a tornyot ki fogom nyitni,
Téged a sötét börtönből ki foglak szabadí-
[tani].“*

*Így szól neki Mátyás király:
„Adok neked ezüstöt, aranyat,
Ha kingitod nekem a tornyot.“
Ő neki így felel:
„Ezüst, arany nekem nem kell,
Hisz több van nálam belőle a szeméten,
Mint nálad a várakban.“*

¹ Kuzelja Zenon könyve néhány évvel ezelőtt került kezembe Ortutay Gyula szívességéből. Itt a forrást csak a Szilágyi és Hajmási téma szempontjából használom fel. A szláv Mátyás hagyományokra nézve utalok Ortutay készülő kiadványára.

Še to ji reče kralj Matjaž:
„Oj Turka kralja mlajši hči,
Narmajši hči, Margetica,
30 Kaj boš pa lona prašala,
Če turn mi boš odpirala?“

„O kaj ti pravim, kralj Matjaž,
Prelépi kraljič ogrski!
Jez druž'ga ne bom prašala.
35 Ko tebe, lépi kralj Matjaž.“

„O kaj ti dém, Margetica,
Le ta ne bo, ne more bit',
Le ta ne more se zgodit':
Doma imam svojo ženko,
40 Tri mlade sinke imam z njó,
Mi turén boš odpirala,
Med njimi se boš zbérala.“

Marget'ca šla je v bélo klét,
Vtočila vinca trojnega,
45 Ž njim Turke je napijala.
Tako jeh je napijala,
De so trdo zaspavali,
Na črno zemljo padali. —
Še ključe je pobérala,
50 Matjažu turn odpirala.

Marget'ca vzela konjčku pet,
Na tri je déla dost blaga,
Dosti zlata, dosti srebra,
Na druga dva se vsedeta,
55 Prehitro se zasukata,
'z Turčije ven zadirjata.

Še kam predeleč dirjata,
Do 'n'ga kovača mladega:
„Le gore, gore, mlad kovač!
60 Prekovi mojih konjčku pet,
In služi toj prelépi lon,
Prelépi lon, sto zlatih kron.
Obrni krempeže naprej,
Do bojo Turki mislili,
65 V Turčijo notrka so šli.“ —
Matjaž z levico lon dajaū,
Z desnico glavo proč mu dajaū.

Še kam predeleč dirjata,
Do 'nega brivca mladega:
70 „Oj gore vstani, brivec mlad,
Obrí kraljiča mojega,
Matjaža kralja lépega.
In služi toj prelépi lon,
Prelépi lon, sto zlatih kron.“
75 Matjaž z levico lon dajaū,
Z desnico glavo proč mu dajaū.

Še kam predeleč jezdiata,
Do Donave prjezdita.
Še kralj Matjaž tak govori:
80 „Kako bo zdaj, Margetica,
Kod bova črez posavala,
Kod Donavo prplavala?“ —

Azi mondja neki Mátyás király:
„Ó te török király ifjabb leánya,
Legifjabb leánya, Margetica,
Mit fogsz kérti jutalmul,
Ha kinyitod nekem a tornyot?“

„Mit mondok neked, Mátyás király,
Igen szép magyar királyfi!
Mást nem kérek,
Mint téged, szép Mátyás király.“

„Mit mondok neked, Margetica,
Csakhogy ez nem lesz, nem lehet,
Csakhogy ez nem történhet meg:
Feleségem van nekem otthon,
Három fiatal fiam van nekem tőle,
Nekem a tornyot ki fogod nyitni,
Közülük fogsz válogatni.“

Margetica a fehér pincébe ment,
Háromféle bort öntött,
Vele a törököket megittatta.
Úgy megittatta őket,
Hogy mélyen elaludtak,
A feketé földre estek. —
Még a kulcsokat is összeszedte,
Mátyásnak a tornyot kinyitotta.

Margetica vett öt lovacskát,
Háromra tett sok arut,
Sok aranyat, sok ezüstöt.
A másik kettőre felülnek,
Igen gyorsan megfordulnak,
Törökországból elnyargalnak.

Még hova nyargalnak messzire?
Egy fiatal kovácshoz:
„Kelj fel, kelj fel, fiatal kovács!
Patkold át az én öt lovamat,
És szolgálj meg igen szép jutalmadat,
Igen szép jutalmadat, a száz arany koronát.
Fordítsd meg a patkók szárát előre,
Azért, hogy a törökök azt gondolják,
Befelé mentek Törökországba“
Mátyás balkézzelet adta a jutalmat,
Jobbkézzelet a fejét levágta.

Még hova nyargalnak messzire?
Egy fiatal borbélyhoz:
„Ó kelj fel, fiatal borbély,
Borotválj meg az én királyfimat,
A szép Mátyás királyt,
És szolgálj meg a te igen szép jutalmadat.
Igen szép jutalmadat, a száz arany koronát.“
Mátyás balkézzelet adta a jutalmat,
Jobbkézzelet a fejét levágta.

Még hova lovagolnak messzire?
A Dunához lovagolnak.
Mátyás király így szól:
„Mi lesz már most Margetica,
Hol fogunk mi ketten átkelni.
Hol fogjuk a Dunát átúszni?“ —

Margečca vzeme prsten zlat,
Na sréd vodé ga zapodi,
85 In koj se voda razdeli.
Sta srečno črez posavala,
Sta Donavo prplavala.

90 Tam so pastirje pasili,
Pri čredah so se igrali.
Še reče jim Margetica:
„Kaj pravim vam, pastirje vi,
Ko Turki pridejo za nam',
Vas bojo prašali: „Kakó
Prplavala sta Donavo?“
95 Provejte jim, pastirje vi:
„Za vrat sta kamnje vezala,
Sta Donavo prplavala.“

Za njima Turki pridejo,
— Ko trave 'n listja jih je b'lo —
100 Pastirje vprašajo: „Kako
Prplavala sta Donavo?“

Pastirje jim odgovoré:
105 „Za vrat si kamnje vezala,
Sta Donavo prplavala.“
Za vrat si kamnje vezali,
Se v Donavi potopili.

Še kam predeleč jašeta.
Do doru mi prjašeta,
Do doru kralja samega.
110 Matjaža kralja lépega.
Njega gospa v okni stoji,
In kliče k sebi tri sini:
„Sinovi moji, lejše sam,
Sotenko oče pelje dam.“

115 Še kralj Matjaž tak govori:
„Sotenka moja ona ni,
Mi Bog jo daú za angelja.
Mi turen je odpirala,
Iz ječe me je réšila.“

120 Matjaža so sprejemali,
Margečco nič obrajtali.
In ona zjoče se hudó:
„Kakó bo z mano, oh kakó,
Naprej ne vém, nazaj ne smém!“

125 Al kralj Matjaž tak govori:
„Le sàm, le sàm, Matjažič mlad!
Prpeljaú sèm Margetico,
Turškega kralja mlajši hčer.
Vzemi jo za nevestico,
130 Je turen mi odpirala,
Iz ječe me je réšila.“

Matjažič vzeú Margetico
Za ljubo ni nevéstico.

Margetica veszi az arany gyűrűt,
A víz közepébe dobja
És rögtön szétválnk a víz.
Szerencsésén átkeltek,
A Dunát átúszták.

Ott pásztorok legeltettek,
A nyájaknál játszottak.
Az t mondja nekik Margetica:
„Mit mondok nektek, pásztorok,
Ha a törökök utánunk jönnek,
Benneteket fognak kérdezni: „Hogyan
Úszták át a Dunát?“
Mondjátok nekik, pásztorok,
„Nyakukra köveket kötöttek,
A Dunát úgy úszták át.“

Utánuk törökök jönnek,
— Mint fű és levél annyian voltak —
A pásztorokat kérdezik: „Hogyan
Úszták át a Dunát?“

A pásztorok nekik így felelnek:
„Nyakukra köveket kötöttek,
A Dunát úgy úszták át.“
Nyakukra köveket kötöttek,
A Dunába fulladtak.

Még hova lovagolnak messzire?
Az udvarhoz lovagolnak,
A király udvarához,
A szép Mátyás királyéhoz.
Felesége az ablakban áll
És magához szólítja három fiát.
„Fiaim, nézzétek csak,
Apátok egy női hoz haza.“

Mátyás király így beszél:
„Ó nekem nem valami második feleségem,
Isten adta őt nekem angyalul,
Nekem a toronyt kinyitotta,
Börtönből engem kiszabadított.“

Mátyást fogadták,
Margeticát nem kedvelték.
És ő keservesen sírni kezd:
„Mi lesz velem, ó mi lesz,
Előre nem lehet, hátra nem szabad!“

De Mátyás király így beszél:
„Gyere ide, gyere ide, fiatal Mátyás fiú!
Elhoztam Margeticát,
A török király ifjabb leányát,
Legyen a menyasszonyod.
Ő a toronyt kinyitotta,
Börtönből engem kiszabadított.“

Mátyás fiának Margetica
Így lett kedves menyasszonya.

A fenti szlovén népeket Štrekelj Károly gráci egyetemi tanár „Slovenske narodni pésmi“ című, Ljubljanában 1895-től fogva folytatólagosan megjelent kritikai népdalkiadványából vettük, annak első füzetéből. Ebben az 1—12. és 64—66. számú darabok szólnak Mátyás királyról: négy ballada 24 különféle változatban. Az ének felirata a 9. és 10. szám alatt közölt daraboknál az itteni. Feljegyzésük helye a délszlovén terület: Krajna és a Hegyvidék. Az ének megvan a szomszédos Isztriával határos horvátoknál is, hozzájuk rövidült formában újabb korban a szlovénektől került (Kuzelja szerint: 102. l.). A 9. számú egy változattal van képviselve, s ez az itt lenyomatott ballada. Hozzá ez a jegyzet olvasható: Zapisal (azaz: feljegyezte) M. Trnovec. Iz Torbice jugoslavjanske mladosti III. 66—67. A 10. számú ének négy változattal szerepel. Ezek egyikét (a 10. c. jelzésűt) eredetileg Vraz Stanko adta ki 1839-ben megjelent népdalgyjűteményében és Grün Anastasius bécsi költő német átültetéséből magyarra Prém József fordította le. (Közölve: Mátyás király a krajnai népköltésben című cikkében, a Márki Sándor szerkesztette Mátyás király emlékkönyvből, 1902-ben). A balladának e másik típusát Prém József költői fordításából ismerheti meg az érdeklődő.

Itt ezt eredetiben nem közöljük, mert nincsen benne a fenti teljesebb típushoz képest különösebb újság. Ami van, az néhány szóval elintézhető. Először is rövidebbek ezek a változatok 30—40 sorral. Aztán eltér bennük az ének második sora, amely ezekben így hangzik: Lepa je krona ogerska (Szép a magyar korona); ez a sor egyezik egy másik ballada („Mátyás király kiszabadítja menyasszonyát“) több változatával. Az elbeszélés epikumából elmarad a „borbély“, a „pásztorok“ s egyszer (10. b.) a „gyűrű“ motívuma is. Mindezeknél fontosabb tartalmi változtatás, vagy talán nem is változtatás, hanem az ének alap gondolatát világosabban feltűntető fogalmazás, hogy Mátyás, mikor a leány házassági ajánlattal áll elő s ő megmondja, hogy nő és nem veheti el, maga helyett nem fiai egyikét (mint itt), hanem sógorát igéri neki oda. Ehhez képest az elbeszélés lakodalmi előkészületekkel végződik. Pl. Vraz változatában: Ta čas po farja pošlejo, Da jih kój tamkej poroč. Magyarul szó szerint: Akkor papért küldenek, Hogy őket ott rögtön összeadja. Grün fordítása: Nun schnell zum Pfaffen einer jag', Dass er sie trau'n und segnen mag! Ezt követi Prém: Szolgák! papért fusson el egy, Az új jegyepárt áldja meg!

A balladának ez a Krajnában népszerű befejezése, legalább is a motívum szempontjából, kétségkívül összefüggni látszik azzal a szlavóniai horvát énekkel, amelynek Szegedy Rezső előadása szerint a vége az, hogy Králjevic Márk felesége a férjétől cserbenhagyott leányt elhozatja és sógorával összeházasítja (Ethn. 1911. 47. l.). Sógor a mellékszereplője az éneknek a Vraz-féle változatban is, akit Mátyás felesége, vára ablakában állva, eltérőleg az itteni népköltésztől (hol fiai szerepelnek), e szavakkal szólít magához: Le sim, le sim, mladi Matjaž. Mladi Matjaž, preljub moj svak! Magyarul: Gyere ide, gyere ide, fiatal Mátyás, Fiatal Mátyás, én igen kedves sógorom!

Ez adatszerű tudnivalók előrebocsátása után lássuk most már a szlovén ének (vagy ha úgy tetszik: énekek) jelentőségét a magyar história és népballada rokonsága szempontjából!

*

Ha összehasonlítjuk ennek a szlovén balladának tartalmi gondolatmenetét a magyar históriával, nem sok részletegyezést fogunk köztük találni. Mégis, úgy vélem, a Szilágyi és Hajmási téma általános értelemben vett változatának tekinthető ugyanazon az alapon, mint az a Kukuljević Iván gyűjtötte horvát népeket, amelyre „Szilágyi és Hajmási mondája a horvát népköltészetben“ című cikkében Szegedy Rezső hívta fel a figyelmet (Ethn. 1911.). Igaz, hogy ez utóbbiban egyes részletmozzanatok (a hangszerrel kísért ének, a leány egyenes ajánlata, a férfi esküje, az örök kérdezősködése), éppen azok, amelyeket a szerző interpoláltaknak tart, még erősítik azt az összbnyomást, hogy a magyar ének horvát megfelelőjével van dolgunk, azonban az énekek epikus tartalmának egészét tekintve, az eltérések is éppen olyan nagyok mind a horvát, mind a szlovén változat esetében.

Ez az alapvető eltérés mind a két délszláv feldolgozásban, a magyar mondáéhoz viszonyítva, lényegileg abban áll, hogy csak egy férfihős szöki meg a fogságból (nem kettő): a szlovénben Mátyás, a horvátban Zrínyi bán, s hogy a história epikus anyagából csak a szökés és a hazatérés mozzanatai vannak elbeszélve, ellenben a két hős párbaja: a cselekvény drámaiságát kifejező bonyodalom — magyar énekünk fő szépsége és tanulsága — ezekből a változatokból hiányzik. Az ilyen elbeszéléseket nevezi Honti János „szabványos“ (i. m. 31. l.) vagy „egyszerű szöktetési mondák“-nak (36. l.), „amelyeket a mi mondánktól élesen el lehet különíteni“. S ő valóban el is különíti őket, megtagadva főlkük azt a jellegzetességet, ami az ilyen történeteket a Szilágyi és Hajmási históriánk és

népballadánk közvetlen rokonává avatná. A magyar monda szerinte a Walther-monda típusához tartozik, ennek a fő epikus tartalmát pedig így foglalja össze: „Két jó barát egy leány felett (akit legtöbbször ők szöktettek meg), összekülönbözik és párbajra kel, melyben egy-kük legtöbbször meghal.“ (33. l.)

Egyelőre nem foglalva még állást a téma ilyen meghatározása kérdésében, azt látjuk tehát, hogy a főhős szempontjából históriánk eddig kimutatott változataiban kettéosztást lehet végezni aszerint, hogy magában szerepel-e vagy másodmagával: a vitézek száma kettő-e vagy csak egy. Szorosabb környezetünkben két férfihőse van a magyar histórián és népballadán kívül először is a szlovák változatoknak (melyekben még a nevek is azonosak a magyar változatokéval), továbbá a Herrmann kimutatta erdélyi szász, cigány, szerb énekeknek és román mesének, meg a délszláv énekek közül annak a csoportnak, amelyet a „Jaksics István rabsága és házassága“ című ének képvisel (Szegedy ITK. 1915. 35. l.). Azonban a délszláv epikára fordítva a figyelmet, számra és típusra nézve is sokkal változatosabb az énekeknek az a csoportja, amelyeknek csak egy a férfihőse. Mint Kuzelja fejtegetéseiből kitetszik, ez a szerbekig, bolgárokig el van terjedve, eredetét tekintve az orosz Halanszkij bizonyítása szerint X. századi bizánci görög nyelvű eposzra megy vissza, elterjedtségét illetően pedig nem kevésbé széleskörű, mint a Walther-mondáé, amennyiben angol (Child kiadványában: 9. A. sz.) és egyéb nyugati, német és francia balladákban található előfordulása (Kuzelja 104—117. l.).

Amint az eddigiekből látható, Honti, Szegedy és Kuzelja kutatásai nyomán két fel-fogás kerül szembe egymással. Honti János abból indul ki, hogy „a mi mondánk kritériuma a két hős párbaja“ (31. l.) s ő a végeredményben mítikus tartalmú és eredetű Walther-monda rokonságára adja le szavazatát, mely földrajzilag legközelebből német és lengyel feldolgozásaiban érhetett el bennünket. Ezzel szemben felmerült és még tartja magát az a másik nézet, hogy az egyszemélyű férfihős énekei sem hagyhatók ki a magyar história vizsgálatából, s ehhez a nézethez említhető bizonyító adalékképpen a most bemutatott szlovén népballada is.

Mi a változat (más szóval variáns) s mi nem: természetesen a folklórnak alapvető kérdése. Tulajdonképpen szemlélet dolga s tudományosan, elméletileg nehezen határozható meg. Látni kell, hogy két adat vagy feljegyzés milyen mértékben függ egymástól: van-e közöttük olyan jellegzetes egyezés, amelynek alapján egymás változatainak foghatók fel. Az egyező jegyek nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is mérlegelendők. Pl. a szlovén ballada esetében a magyar históriával való egyező vonás feltűnően kevés. S mégis, mikor azt kérdezzük, hogy vajjon az egyszemélyű balkáni balladától független-e Szilágyi és Hajmási magyar mondája, a kérdésre nem-mel felelhetünk: nem független tőlük. Még a meglehetősen más tartalommal feltűdött szlovén énekek is könnyű ráismerni a história (és az attól függő magyar népballada) epikus magvának mesei elemekkel (varázshatalmú gyűrű, megfordított patkó) megtűzdelt, líraileg kiaknázott, történeti elemektől elvonatkoztatott, újkori, népszerű, helyenkint *tréfás értelmű kidolgozására. — Lényeges motívumbeli találkozásokat pedig nézetem szerint a szlovén balladának elsősorban az expozíciója és másodsorban befejezése tüntet fel.

Mindenekelőtt epikus kiindulása és a szerelmi történet alaphelyzete rendkívül jellemző része a mi mondánknak. Nem mindegy ám benne, hogy ki a szeretett férfi, s ki a nő. Idegen vitéz senyved idegen uralkodó tömlöcében s ennek a lányával szövődik a szerelmi kapcsolat, amely a kettejük által végrehajtott szökésben és az üldözők előli menekülésben jut el az egyik félnek (a férfinak) szabadsága visszanyerése jutalmául, s másiknak (a nőnek) pedig eddigi otthona és hazája telkes feláldozásával különféle veszedelmeken át végül is szerencsés céljához. Már ha az elbeszélés férfi és női szereplői egy nemzetbeliek (mint a Waltarius manu fortis című, X. századi latin költeményben) vagy mikor a szökevényeket nem a leány apja, az illető ország uralkodója üldözteti, hanem a leány más k kérője az üldöző: nem mernénk az ilyen téma-feldolgozásokat ugyanolyan bizonyossággal mondánk közelebbi rokonságába sorolni.

Magyar mondánknak, közelebről pedig XVI. századi históriáknak szerintünk nem a párbaj a legépegyesebb eleme, hanem a történet további bonyolítására döntő kihatású, imént változ alaphelyzete. A párbaj csak a tetőfokát jelöli a veszedelmeknek és küzdelmeknek, amelyeken a szerelmesek útjukban keresztülmennek. Párbaj és párbaj között különbség van. Ha a párbajra kihívó fél az üldöző versenytárs (pl. a leány másik kérője), akkor ez csak az üldözés egyik, a mi históriánkra kevésse vonatkozatható formájának felel meg s ennek akkor egészen más súlya van, minthogyha a menekülő, s éppen az óhajtott cél elérése előtt, kelnek egymással viadalra a leány b'rtoklásáért. Az utóbbi értelemben vett párharc azonban már természetesen felteszi, hogy a férfihős nem egy, hanem kettő; így tehát a párbaj motívuma, amelyet Honti annyira lényegesnek vesz a mondában, tulajdonképpen az elbeszélés kétszemélyű megindításának a gyögyvénye.

S most nézzük a Kukuljevič-féle horvát éneket s az itteni szlovén változatokat. Vajjon ezekben nincs meg az a probléma, amely a Szilágyi és Hajmási törtéirájának s a magyar monda minden feldolgozásának alapvető része? Ez a probléma nem más, mint hogy valaki elfogadja egy leány szabadítását, sőt szereimét, de még sincsen abban a helyzetben, hogy bár viszont szereti és hálát, lekötelezettséget érez iránta, ezt az érzését viszonozhassa, megtefelhessen a másik fél várakozásának. Otthon várja a felesége s őt szabadgősztőne s becselete is odafelé vonja. — Ha a Szendrői Névtelen énekét ebből a szempontból a szlovén meg a horvát énekhez mérjük, a megoldások különféleiek. Leghamarabb Mátyás király teremt tiszta helyzetet a szlovén ballada szerint. Mindjárt a szökes kitervelesekor megmondja Margeticának, hogy férje nem lehet, hanem majd az öccse — szintén Mátyás — lehet boldog férje. (Fenti enekünkben — lehet, hogy ez a megoldás helyi jellegű és nem tipikus a szlovén néphagyományra — Mátyás fia a kiválasztott vőlegény.) Zrinyi a horvát enek előadása szerint, könnyeiműen tér ki a probléma elől, s őt a véletlen: felesége halálhíre menti ki a bonyodalmasnak ígérkező helyzetből. Ismét más Hajmási megoldása. Ő sem vet gátat érzéseinek, mint a könnyelmű Zrinyi bán, sőt addig sodortatja magát tőlük, míg a lelki tusa vége — fegyver. A párba jitt ugyanannak a lelki fejlődésnek kétségeesen makacs és elszántan reménykedő, de balul végződő lépése, mint amely Mátyást az itt közölt szlovén enek szerint a szultán leányával való hazatértekor családja előtt egy pillanatra oly fonák és kényes lelkiállapotba hozta mindaddg, amíg eredeti szándékát ki nem nyilatkoztatta.

A problémának ebben az alapvető közösségében látom én már most a megoldást, egyelőre inkább sejtelemszerűen, mint folklorisztikailag bizonyíthatóan, a magyar és délszláv változatok közötti kapcsolatok és eltérések áthidalására. Hogy a magyar mondának a Walther-monda volna a háttere, azt ezek után nem tartom eléggé bizonyítottnak, törtéiránkhoz vezető közvetlen előzményül pedig éppen nem fogadhatom el. Szegedy felfogásához jutva így közelebb, inkább a délszláv környezetben keresném a magyar monda előzményeit. De felvetődik akkor a kérdés a két- és egyszemélyű férfihős közötti ellentét elsimitásáról. Vajjon bővülés ment-e hát végbe a monda magyar feldolgozásában vagy hogyan képzelenő el, hogy a szlovének Mátyása, Králjevič Márkja s a horvátok Zrinyije stb. mindenütt egymaga áll szemben az enek változataiban Szilágyi Mihály és Hajmási László életből vett magyar vitézek alakjaival?

Nos, mivel a fejlődés fordított menete: az elbeszélés egyszerűbbé válása s a magyar törtéirá visszasüllyedése arra a fokra, amelyen a délszláv változatok vannak: teljességgel elképzelhetetlen, ezért azt gondolom, hogy az említett bővülésnek van, talán kettős hősű énekek minéljára, bizonyos valószínűsége. Még ped g abból a lélektani helyzetből kifolyólag, hogy a török fogságból menekülő nős vitéz, mint láttuk, hazatérő útján, folyóvást problémáival van elfoglalva a megszőkötett leány és a felesége közti választást illetőleg. Talán a maga helyett javasolt leendő férjnek (pl. sógorának) odaképzése a fogságból tényleg kiszabaduló egyetlen vitéz mellé s azután a két férfi viszonyának a párba jitt való kiélézése: volt az a szerencsés költői lelemény, aligha a Szendrői Névtelen, mint inkább forrása, egy bizonyos „poéta” ihletett alakításában, amely végeredményben a magyar enek magasabb költői szépségű megoldását eredményezte. Az enek ilyen meseszövése történeti esetek is ösztönözhettek törökverő vitézeink életéből; egyáltalán nem kívánható meg az összehasonlító folkloról, hogy egy elbeszélésnek olyan, a harci életből merített motívumát, mint a szerelmi párba jitt, feltétlenül a külföldi folklorig kövesse és mutassa ki. Sőt ha például a francia folklorban analóg témák ismeretesek, pl. a szaracén háborúk idejéből, amelyek ott több évszázados hagyományban rakódtak le, nem kétséges, hogy magyar földön, a pogánnyal folyó állandó harcok színterén, még inkább meg lehetett a feltétele a „szokványosnak” mondott szoktetési történetek egyéni továbbfejlesztésének. — Ez lehet talán a magyarázata, egyenkint és összesen annak, hogy törtéiránk úgy kiemelkedik a környező szláv folklorból; s ehhez alább még egy szempontot tudok majd hozzáadni.

A törtéirá befejezése annyival inkább ki lehetett téve a néphagyomány változékony-ságának („Lust zu verändern”), mivel még a magyar anyagban belül is ez bizonyult leginkább módosíthatónak. Ott van a székely népballada Szabó Samu feljegyzése szerint (Ortutay: Székely népballadák. 2. sz.). Bár meséje elég hasonló a széphistóriaéhoz, milyen különös, hogy ebben sincs párba jitt, csak a párba jitt szándéka. A leány kéréseire a vitézek elállnak tőle. Így a histéirának az a nem tragikus, de erkölcsi tanulsággal járó emlékezetes befejezése, hogy a két vitéz közül a nőtelen a nőnek kezét csuklójában elvágja, amit ez büntetésnek fog fel: népballadái feldolgozásunkban a versenytársak kiegyezésével van elszíntelenítve. — Székely népballadánk, megítélésünk szerint, körülbelül azon a fokon mutatja a magyar enek és monda fejlődését, mint a szlovén ballada a szlovének énekét és mondatját.

Nem különben változékony a szerelmi történet kimenetele a nemzetközileg elterjedt délszláv ének szerint is. Kuzelja tájékoztat bennünket arról, hogy az a típusa, amely „Kraljevics Márk és az arab királyleány” nevet viseli, a leányra nézve tragikus befejezésű. A férfi a szökés végrehajtása után kijózanodik belőle s barna arcát látva, megutálja: megöli vagy magára hagyja. Digenes és Akritas epizódja: az a bizánci forrás, amelyre Halaszki a szerb és bolgár énekeket visszavezette, szintén szomorú végről beszél: a férfi a nőt, akit pedig anyja tudtával vitt el, otthagyja egy forrásnál. Az angol verzió a szerbhez áll közelebb, mint a göröghöz. Itt a lovag megvallja a leánynak, hogy megcsalta, mert nős, s mikor az szolgálja kívánna lenni, elutasítja. Ezt a görög forrást is magában foglaló balkáni és északi germán (angol) csoportot Kuzelja szerint az jellemzi a szlovén balladától megkülönböztetően, hogy üldözésről nincsen benne szó, s hogy a férfi — tragikusan vagy kevésbé szomorú körülmények között — kiszabadítása után szakít jötevőjével. Ezzel szemben a szlovén típus az jellemzi, hogy szökésre a szultán leánya beszél reá a férfi hőst (Mátyást); hogy ez maga helyett öcsét igéri férjül; s hogy az elbeszélés ilyen formán szerencsés kimenetelű és házassággal végződik (Kuzelja 110—111. l.).

Mint hogy az első és harmadik mozzanat a magyar feldolgozásokkal közös, s mivel a másodikra nézve is fentebb megmagyarázni iparkodtunk a magyar monda különállását: ezek a tények hozzák már most közeli vonatkozásba egymással a szlovén, horvát és magyar változatokat. Felfogásunk szerint a magyar história epikuma az egyszemélyű hős balkáni énektípusának talajjáról bonyolódott és alakult magyarrá. Nincs igaza Gragger Róbertnek, mikor tragikusnak képzeli históriánk eredetibb befejezését (Ungarische Balladen. 173. l.). Mint látjuk, élt és él a délszlávok között a szomorú végű elbeszélésnek derülátó megoldása is s éppen az ilyeneket ruházták át Kraljevics Márk alakjáról a szlovének Mátyás, a horvátok Zrínyi személyére. Az itt bemutatott s magyar mondánk minden feldolgozásától alapjában véve mind tartalomban, mind szellemben meglehetősen távol eső szlovén népballadának e szerint a Szilágyi és Hajmási história eredetkérdése szempontjából azt a jelentőséget tulajdoníthatjuk, hogy némileg konkretizálja Szegedy Rezső felfogásának helyességét, aki a mi énekünkhöz a velünk szomszédos délszlávok között keresett legközelebbi párhuzamokat. Kár, hogy a részletes motívum-elemzésig nem jutott el; az tudná nagyobb összehasonlító anyag birtokában — amire itt sem alkalom, sem hely nem volt, de még megfelelő anyag sem állt rendelkezésre — a kapcsolatok mértékét és az átféjlődés fokozatait pontosabban felmérni.

Összehasonlító folklorista szempontból ezzel nem akarjuk lezárni azt a másik kaput sem, amelyet Honti János nyitogatott. Lehetséges, hogy a két testvér, vagy két barát (sőt fogolytárs!) párbajának motívuma a Walther-monda felől talált útat hazánkba. Meglepő, hogy a monda újabb feldolgozásai (pl. a lengyel Walczersz-monda), amennyire Honti ismertetéséből meg tudom ítélni, közelebb kerültek (azáltal, hogy a férfi és nő különböző nemzetiségűek) magyar témákhoz, mint germán elődei. Felfogásommal annyiban kerültem szembe az övével, hogy magyar mondánk szempontjából elsősorban a történet alapkiindulását tartom lényegesnek, nem pedig a történet további bonyolítását, a párbajt, amelyből ő kiindult. Vizsgálódásának ez a színterem nem éppen szerencsés szempontja, mely végeredményben Gragger felhívására megy vissza, hogy a mondánkat a Walther-monda szempontjából kellene kutatni (174. l.), önkéntelenül olyan benyomást tesz reánk, mikor a velünk szomszédos szláv folklorban a közelebbi „szóktetési” változatokat tanulmányozzuk, minthogyha valaki egy népmese katalógusban, véletlen figyelmetlenség folytán, nem a megfelelő számat ütötte volna fel, hanem az előtte álló vagy utána következő típus ismertetőjegyei és könyvészeti utalásai alapján kezdett volna munkához. — Nemzetközi hírnévre jutott, a háború alatt tragikusan és fiatalon elhunyt folkloristánknak azonban hadd szolgáltassak elégtételt azzal, hogy ez még egyik első, egyetemi éveit alatt megjelent munkája volt, amelyben összehasonlító folkloristának mutatkozott be. Néhány évvel később, 1934. februárjában, maga mondta nekem, hogy szakított a „finn” iránnyal. S még ezután jelent meg „A mese világa” (1937) című könyve, mely őt egészen új, kritikai irányú kezdeményezőjeként tette ismertté. — Tanulmányai, amelyre fentebb támaszkodhatunk, így is jó szolgálatokat tett és tesz még ezután is, a Szilágyi és Hajmási monda kutatásának!

Dolgozatunknak az eredetkérdést fejtegető részét itt lezárva, befejezőleg vessünk fel egy kérdést, amely Horváth János új könyve olvasásakor támadt bennünk. Ebben azt a véleményt találjuk több XVI. századi énekkel, nemcsak a Szilágyi és Hajmási históriával, hanem a Tar Lőrinc- és Toldi-mondával kapcsolatban is kifejtve, hogy énekköltészetünk e darabjainak — amint a Szendrői Névtelen versére vonatkozatva régebben többen felvetették — alkalmasint latin nyelvű, talán humanista énekek voltak a forrásaik (i. m. 236. l.); ezek szerzetési kora pedig egy évszázaddal is megelőzte e versek magyar nyelvű szöve-

gezéseit. De a Szendrői Névtelennek forrásul szolgáló latin nyelvű énekről szóltában Horváth János még tovább megy következtetésében és sejteni véli az okot is, amely a Szilágyi és Hajmási história eredeti szerzetését előmozdította. Ezt az okot pedig Mátyás politikájában ismeri fel, akinek egy ének — nagybátyja, Szilágyi Mihály török császárlány-feleségéről — alkalmas eszközül tűnhetett fel bizánci trónigényei alátámasztására. (Vö. i. m. 235—236. l.). — E humanista környezetben, tegyük hozzá, valóban meg lehet magyarázni a monda olyan átalakítását, mely költői tehetségre vall.

Itt adódik most egy szempont, amelyet egyelőre csak felvetni lehet, bővebb kifejtéséhez nincs meg még a kellő történeti ismeret. Ha Szilágyi és Hajmási históriájának első versbefoglalása Mátyás korából származik és vagy száz évvel később latinból magyarra fordították le, most pedig — már a jelenkorban — szláv szomszédaink népköltészetében is megtaláljuk az éneknek valamilyen — talán típus szempontjából elsődlegesebb — formáját: nem kell-e akkor arra gondolnunk, hogy a szomszéd népek Mátyás-hagyományaiból azoknak a szellemi értékeknek morzsáit gyűjthetjük össze, amelyek egykor Mátyás dús fejedelmi asztalát terhelték? Világosabban szövege: nem kell-e a szomszéd népek folklórájában elveszett Mátyás-kori költészetünk valaminő visszhangját keresni?

Nem lehetetlen, hogy a környező szláv epikában lerakódott valami a Mátyás udvarában virágzó magyar vagy latin nyelvű hősköltészetből, amelyről Galeotti szól. Ami magyar vonalon kipusztult, az szláv vonalon felszívódhatott a környező nemzetiségek énekköltészetében. Hogy ilyen rezonancia-környezet csakugyan volt, hogy a magyar fejedelmi udvarnak hatalmas központi kultúr-közvetítő szerepe lehetett, mindenesetre azonban nagy mértékben megragadta a körülöttünk lakó másajkú népek képzeletét mindaz, ami Mátyás királlyal bent az országban történt: azt világosan igazolják éppen szláv Mátyás-hagyományaink. Vajjon Mátyást ezek miért tisztelték annyira? Szerintünk őt nemcsak tettei népszerűsítették, hanem bizonyára az udvarában megforduló énekmondók is. Közelfekvő gondolat tehát feltenni a szellemi kölcsönhatásokat a magyar és a szláv énekmondók között.

Ez a kapcsolat azonban aligha volt egyirányú; éppúgy vehettünk át mi magunk a másokéból ének-, monda- és mesetémákat, mint ahogyan a magunkét is szívesen adtuk tovább. A Mátyás-kori magyarországi folklórra nézve érdekes közvetett bizonyíték egy orosz nyelvű forrás Drákula vajdáról, melyről magyarországi jólérsültsége miatt orosz kutatók felteszik, hogy szerzője Mátyás uralkodása alatt nálunk volt követségben (Gudzij. N. K.: Isztorija drevnej russzkoj literaturü. 1950. 252—258. l.). Fentebb a Szilágyi és Hajmási mondáját is szláv forrásból átvettnek igyekeztünk feltüntetni, s ehhez most hozzátehetjük, hogy nézetünk szerint eredetije: az az egyszerűbb hősről való ének, amelyből a magyar história idővel fejlődött, aligha szólhatott Mátyás királyról, inkább Szilágyi Mihályról, akinek a nevét a szlovéneknél később az ismertebb Mátyásé szorította ki; elképzelhető azonban az is, hogy egy harmadik személyről, pl. Králjevic Márkról volt benne szó.¹

Bármilyen legyen e szláv-magyar kölcsönhatások kérdésében a jövő állásfoglalása, vannak szempontok, melyek az ilyen irányú következtetéseket legalább is megengedik. Elsősorban is az időbeliség kongruenciája. A délszláv epika a XV. században virágzott fel. Ezért is őrizte meg oly szívósan magyar történeti személyek: Hunyadi János, Szilágyi Mihály, Mátyás király és mások emlékét. Másfelől e mellett szólnak a földrajzi szempontok is. Amikor azt látjuk, hogy a körülöttünk lakó népeknél, az ukránoktól a szlovénekig s a csehekől a szerbekig és bolgárokig: mindenütt felbukkan, ha más nem, egy törmelék abból a költészetből, amely Mátyás körül virágzott, akkor szinte elképzelhetetlen, hogy a központi területen, a magyarok részeken ennek a Mátyás-kori, sőt Mátyás-tárgyú népköltésnek ne lett volna meg a magyar megfelelője. Volt is, mert belőle egy és más fennmaradt, de visszfénye, a szomszéd népek hagyományaiban, még sokkal többre enged következtetni. Ez a termékenynek látszó szempont jelöli ki már most folkloristáink, irodalomtörténészeink, a néprajz és a történeti kutatás számára a feladatot: megismerni a magunkét azáltal, hogy először is a másét kezdjük tanulmányozni!

¹ Ilyenféle véleményen van Pável Ágoston is. Az ő Kuzeljáchoz közeljáró, történeti értelmezése szerint az ének eredeti hőse a szlovén feldolgozásban Hunyadi János volt, aki „Brankovics fogságában a szabadulás fejében megígérte a despotának, hogy Mátyás fiát Brankovics unokájával, Erzsébettel esketi össze”. „Ezzel a történeti ténnyel — írja tovább — a szerb hősi dalok is sokat foglalkoznak.” (A Hunyadiak a délszláv népköltészetben, Vasvármegye és Szombathely város kultúregyesülete... Évkönyve. II. köt. 1927. 117. l.) Ami ebben a magyarázatban tetszetős, az elsősorban a Mátyás-fiú nevének azonos-sága. Más. Hunyadi Jánosra illő vonást e balladában bajosan fedezhetni fel. Fennmarad tehát továbbra is a lehetősége annak, hogy kölcsönözött témáról lehessen beszélni.